

ה'יה טבח'?

בחנה מדוקדקת של המקורות על כיבושה של לוד במלחמת העצמאות מלמדת כי "טבח השבויים והאזרחים" במסגד הגדול בעיר לא היה ולא נברא

אם כן כי למרות שלכאורה עיקרי הדברים ידועים בכל הנוגע לכיבושה של לוד ולגירוש מרבית תושביה, הנאראטיבי הקיים רחוק מלספק.

הרקע הגיאוגרפי והחברתי, המובא בפרק הראשון, נכתב בידי ד"ר ארנון גולן. הוא מתאר באורח תמציתי את מבנה העיר לוד, את תהליך התפתחותה האורבני ואת הסיבות לכך. תיאור זה, אולי דווקא בשל התמציתיות שבו, מאפשר לקורא, שאינו מכיר את העיר לוד של סוף שנות ה-40, לעשות היכרות זאת ובעיקר להבין את מבנה הכוחות החברתיים שבה ואת הרקע האורבני שבו צמחו. בסיומו של הפרק דואג הכותב גם לאפיין את נטייתם הפוליטית של תושבי ומציין כי תושבי לוד והכפרים שסביבה היו "אוהדי המופתי הירושלמי חאגי אמין אל-חוסייני", וכי "על-פי סקירה בריטית מסוף שנת 1947 היו בלוד רק 200 חברים באגודת 'האחים המוסלמים', והנגיאדה והפנתווה היו חלשות. כל המוכתרים והמנהיגים של כפרי הסביבה זוהו כעוינים לממשלת המנדט וכתומכים ומסייעים למחנה המופתי ולחסן סלאמה". לא ברור לי כלל ועיקר איזה טעם מצא הכותב לשלב דווקא כאן, בפרק הזה, את הפסקה העוסקת בנטייתם הפוליטית של תושבי לוד וכפרי הסביבה, במיוחד כאשר אין לעובדות האלה כל מראי מקום, ואין

במבוא לספר שכתבו במשותף השלושה מצוי כנראה המניע האמיתי לכתיבתו. נראה כי תכליתו העיקרית הייתה להפריך את הטענה שרווחה עד כה, כי במהלך כיבוש לוד ב-11-12 ביולי 1948 בוצע טבח בערבי העיר. בפתיח למבוא מצוטט ד"ר בני מוריס, המתייחס בדבריו לשאלה מיהו היסטוריון אמיתי ומיהו היסטוריון מגויס. דבריו אלה העלו, כנראה, את חמתם של כותבי הספר, ואין זה מפליא שגם בסיום הפתיח לספר וגם בסוף הסיכום שלו הם קוראים תיגר על אמירותיו של מוריס

קשירת התקפתו החפוזה והלא מתוכננת של גדוד 89 למודיעין שדה לקוי אינה נכונה במקרה זה, או לפחות אינה מובנת מאליה מתוך נתוני הרקע. ההפך הוא הנכון

בנושא זה.

לטעמם, מחקרו של ד"ר בני מוריס, שעסק בהיווצרותה של בעיית הפליטים הפלסטינים, עושה שימוש טוטלי ונטול ביקורת במחקרו של ד"ר אלחנן אורן, שהתפרסם כספר ב-1976 – מחקר שבמקורו היה עבודת הדוקטורט שלו על מבצע "דני". משפט הסיום במבוא רומז על העתיד לבוא: "נראה

סקירת ספרים של אלון קדיש, אברהם סלע וארנון גולן "כיבוש לוד, יולי 1948", ההוצאה לאור של משרד הביטחון, 2000

סא"ל (מיל') מנחם בנטוב

פרשת הטבח בערביי לוד במהלך כיבושה ביולי 1948 מעורר מחלוקת בקרב ההיסטוריונים המעטים שחקרו את הקרב. בספר זה, המסכם עבודה אקדמית רחבה, שעשתה שימוש במסמכים שעד כה לא נחקרו, טוענים הכותבים – אלון קדיש, אברהם סלע, וארנון גולן – שלא היה טבח של שבויים במסגד הגדול בלוד. הם מתעמתים עם מסקנותיו ההפוכות של ד"ר בני מוריס, כפי שהובאו במחקרו על היווצרות הבעיה הפלסטינית. לא פחות מכך קוראים השלושה תיגר על כתבה שפירסם ד"ר מוריס בעיתון "הארץ", ובה הוא מחווה את דעתו על מאפיניו של "ההיסטוריון הטוב" ושל "ההיסטוריון המגויס".

הפיתו של תרגיל מחקרי אקדמי לספר קריאה אינה דבר של מה בכך. אולם בסיום הקריאה אין ספק כי כותביו עשו עבודה טובה. בין אם הם משכנעים או לא, הצליחו השלושה להפוך נתונים יבשים לספר קריאה מרתק.

קצין מודיעין

הלוחמנית והאנטי יהודית של כוחות התגבור הבוסניים בפיקודו של עלי בק.

ערב כיבושה נחלקה השליטה בעיר בין הכוח המקומי שבפיקודו של חסונה לבין הלגיון הירדני. בין שני כוחות אלה שררה עוינות, שהגיעה לשיאה בהריגתו של ראש העירייה בידי הלגיון. בפרק השני מתואר כיבושה של לוד בידי צה"ל. בראשית הפרק מציגים הכותבים את תמונת המודיעין, כפי שהצטיירה אצל שלושה גורמים מתכננים ומבצעים: חטיבת קרייתי, חטיבה 8 והמטכ"ל. מעניין לראות את ההבדלים בהערכות המודיעין השונות – הן ביחס לסד"כ, הן ביחס לחימוש והן בהערכה הכוללת. לשם המחשה, בחטיבת קרייתי, המתבססת על דו"ח של הש"י מסוף מאי 1948, מדובר על 1,000 לוחמים מקומיים, 3 תותחים, 12 משוריניים, 4 טנקים וכן כוח לגיון המצויד ב-5-4

משוריניים. במטכ"ל העריכו כי הכוח הערבי מונה 300 אנשי לגיון ו-6-7 תותחים. בחטיבה 8 העריכו כי האויב כולל 1,000 לוחמים מקומיים, 200 חיילי לגיון, 7 משוריניים ו-4 טנקים. תוכנית המבצע של כוחותינו כמעט שאינה נסקרת בספר. ההתייחסות היחידה לסוגיה זו היא אמירה כללית ביחס למבנה ההתקפה, שכלל לפיתה וכיתור. כמו כן נמנות בספר היחידות שאמורות היו להשתתף במבצע – כפי שנקלחו מפקודת המבצע של חטיבה 8. נקודה מרכזית, שחבל שלא הודגשה יותר, היא העובדה שהפקודות כללו פירוט רק עד שלב הכיתור, וכי תוכנית הפריצה לעיר לא תוכננה בפירוט. הנחת היסוד שמציגים הכותבים היא כי בקרב הכוחות הפועלים בשטח שררה תחושה שהעיר הופקדה על-ידי הלגיון – הנחה המעוגנת בחומר מודיעיני ובתיאורים של לוחמים מהגדוד השלישי שהשתתפו בקרב. את שבירתו של מערך ההגנה המזרחי של לוד מייחסים המחברים לפעולתו של גדוד 89 בפיקודו של משה דיין. תנועת הגדוד

בכל מהלך הסקירה שקדמה לדברים כמעט שום טיפול אמיתי בכפרי הסביבה, אלא רק בלוד עצמה. עם זאת, התיאור הקולח והבהיר של מבנה העיר, פירוט הסיבות למבנה זה וניתוח השפעותיו על החברה ועל פריסתה בלוד של טרום הכיבוש היהודי מרתקים ומעניינים, אף שלכאורה מדובר בניתוח שטח ומאפייניו, שהוא בדרך-כלל חומר "יבש".

בחלקו השני של הפרק מתואר היטב המבנה הצבאי של מערך הכוחות הערביים באזור. הנושא מטופל באופן מקיף ומפרט לא רק את הרכב הכוחות, אלא גם את מערכות הכפיפות השונות של הפיקוד ואת תוכניותיו המבצעיות. השימוש המרובה במקורות ראשוניים – מסמכים ופקודות לצד דו"חות מודיעין המבוססים על האזנה לקווי אלחוט וטלפון – מקנים לדברים אמינות רבה. ניכר שהכותבים הקדישו מאמץ רב בחקר ההיבט הזה – ככל הנראה בשל העובדה שהוא כמעט לא נחקר קודם לכן. התעמקותם בכוח הערבי בלוד מאפשרת להבין טוב יותר את מהלכי הקרב מאוחר יותר.

הפרק מביא את הרקע הצבאי של לוד מפרוץ הקרבות ועד כיבושה. המסקנה העיקרית העולה מהמחקר היא כי לוד לא הייתה במרכז העניינים – לא מההיבט הערבי ולא מההיבט היהודי. ההסבר לכך נעוץ בהיותה מרוחקת מהכבישים שחיברו את תל-אביב וירושלים. זו גם הסיבה שרמלה תפסה מקום הרבה יותר מרכזי. בפועל – טוענים שלושת הכותבים – הייתה לוד מחוץ למרחב החשיבות הצבאית-אופרטיבית. באשר ל"לוחמנות" ולרוח הקרב של לוחמיה, ניכרת ההתרשמות כי מדובר בנטייה ברורה למתינות ולזהירות. מסקנות אלה מעוגנות בשתי דוגמאות לפחות. אחת מהן היא ציטוט של שיחה בין מפקד לוד, שחאדה חסונה, למפקד בן-שמון – שיחה שהתנהלה בעקבות הצתת מכונית יהודית סמוך לבן-שמון, ושובה מבקש המפקד הערבי "לשמור על השלום בינינו גם להבא". את הצתת המכונית הוא הגדיר כ"מעשה בלתי רצוי של הפקרות". הדוגמא השנייה היא התייחסותו השלילית של שחאדה חסונה המקומי לגישתם

משה דיין מתדרך את גדוד "הקומנדו" לפני כיבוש לוד

מבצע התקפת-נגד וכובש חזרה את העיר. תגובתם הייתה להוציא את כלי נשקם ולצלוף לעבר החיילים ששהו בשטח הבנוי. האירוע השלישי היה התבצרותם של 50-60 לוחמים ערבים במסגד הקטן (מסגד דהיימש). הפעילות שבוצעה למיגורם הייתה כרוכה בפגיעה בנשים ובילדים ששהו באותה העת במסגד, וכתוצאה מכך נפוצו השמועות על הטבח.

בצד העדויות האלה מביא הספר את הגרסה הערבית, כפי שבאה לידי ביטוי בשלושה מקורות ערביים: ספרו של מוחמד נימר אל-חיטיב "בעקבות האסון", שהעריך כי בלוד נהרגו 1,700 ערבים, ספרו של עארף אל-עארף "אל-נכבה", המתאר טבח של 170 שבויים במסגד הגדול, ושמועה שנפוצה בקרב ערביי ארץ-ישראל, ומקורה במודיע ערבי של הש"י, ולפיה טבחו היהודים בכ-3,000 מתושבי לוד. סוגיית הגירוש נדונה בספר בהרחבה. כך גם סוגיית הביזה ולקייחת השלל ומקומן בפקודות ובמדיניות הרשמית

של הצבא. דווקא בעניין זה אין הספר פסקני כלל ועיקר. כך גם מתברר בסיכום הדברים בפרק שלאחר מכן, שבו נכתב כי "השתלשלות האירועים שהביאה לגירושם של ערביי לוד מצריכה בדיקה של עמדות הדרג הפוליטי וכו'". לעניין הטבח קובעים המחברים כי "אין כל עדות ישירה לטבח שבויי מלחמה במסגד הגדול ב-12 ביולי". לדעתם, "סיפור הטבח הוא הכלאה מוטעית בין האירוע במסגד הקטן לבין מניין ההרוגים הערבים מדו"ח הפלמ"ח מה-12 ביולי".

מה שלא ברור הוא כיצד הגיעו החוקרים למסקנותיהם בפרק הסיכום בדבר חולשתו של מודיעין השדה בצה"ל בכל הקשור להעברת המידע ליחידות הלוחמות. גם אם הדברים נכונים, הרי שלא ניתן להבין זאת ממה שהובא בספר. קשירת התקפתו החפזה והלא מתוכננת של גדוד 89 למודיעין שדה לקוי אינה נכונה במקרה זה, או לפחות אינה מובנת מאליה מתוך נתוני הרקע. ההפך הוא הנכון.

תיאורי הלוחמים מהשטח מעידים על מה שאירע בפועל. נראה כי בשטח רוכזו הגברים, בעוד שלשאר התושבים הותר להישאר בבתיהם.

לסיבה העיקרית שלשמה נכתב הספר, והוא הדיון בשאלה אם היה או לא היה טבח של אזרחים ושל שבויים במסגד הגדול בלוד, מוקדש פרק ג', שעוסק גם בסוגיית הגירוש של התושבים הערבים. לדעת אלון קדיש, כותב הפרק, לא היה שום טבח של שבויים במסגד הגדול בלוד. שני עמודיו הראשונים של פרק ג' מנמקים קביעה זאת. הוא מעגן את הקביעה בסדרת אירועים אקראיים, שאין ביניהם שום קשר מבצעי. הראשון הוא תיאור כניסתם של שלושה משוריינים של הלגיון לתוך העיר בצהרי ה-12 ביולי. מהנתונים עולה כי המשוריינים האלה עוררו פאניקה בקרב הכוחות ששהו בתוך העיר – פאניקה שתוצאתה הייתה ירי היסטרי ללא אבחנה. כתוצאה מכניסת המשוריינים האלה התרחש האירוע השני: תושבים רבים בעיר הסיקו מכניסת המשוריינים כי הלגיון

הדיווחים הסותרים כי "ניתן להניח שמספר ההרוגים מפשיטת גדוד 89 נכלל במניין הסופי של אבדות הערבים (250) בסופו של ה-12 ביולי, לאחר שנסרקה העיר כולה".

סופו של הפרק העוסק במהלכים הצבאיים לכיבוש של לוד ובהיבטים האזרחיים של הכיבוש – ובכלל זה הדילמות ביחס לאוכלוסייה האזרחית הערבית. בפרק מתוארת השתלשלות הטיפול בסוגיית היישובים הערביים הכבושים החל מההפוגה הראשונה, דרך ישיבת הממשלה ב-14 ביוני וכלה בפקודת סגן הרמטכ"ל, צבי איילון, שהוצאה ב-6 ביולי – פקודה שאסרה לגרש אוכלוסייה ולהחריב כפרים – אלא באישורו ובהנחייתו של שר הביטחון. כמו כן מצוטט מסמך הנחיות של הפלמ"ח בנושא זה, שאומנם אינו נושא תאריך, אך הכותבים מניחים על-פי מקומו הכרונולוגי כי הוא נכתב ב-11 ביולי. המסמך מנחה את הכוחות כיצד לנהוג בשטח הכבוש. בהמשך מציגים הכותבים גישות שונות וסותרות של הדרג הפוליטי בכל הקשור ליחס אל האוכלוסייה.